

Kitap Tanıtımı:

**Bir Valide Sultanın Penceresinden Osmanlı
Tarihine Bakış**
**Betül İpşirli Arğıt, *Rabia Gülnuş Emetullah*
Sultan 1640-1715, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014,
285 sayfa.**

*Gülay Yılmaz**

Betül İpşirli Arğıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan (1640-1715)* kitabıyla Osmanlı kadın tarihi çalışmalarına son derece önemli bir katkı yapmasının yanısıra okuyucusuna Osmanlı idari teşkilatının yapısı ve Osmanlı diplomasisinin işleyişi hakkında yepyeni bir bakış açısı sunarak siyasi tarih çalışmalarına da yeni bir boyut kazandırmıştır. İki padişah döneminde (II. Mustafa (1695-1703) ve III. Ahmed (1703-1730)) valide sultanlık yapmış ve öncesinde de IV. Mehmed'in (1648-1687) hasekisi olarak saray siyasetinde aktif olmaya başlamış olan *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan*'ın uzun siyasi kariyerini, bu kariyeri destekleyen maddi güç ve siyasi konjenktürü derinlemesine yapılmış bir arşiv çalışması ile gözler önüne sermektedir. Arğıt, valide sultanlığın kurumsal bir yapı olduğu görüşünü sağlam temeller üzerine oturarak literatüre çok önemli bir katkı sunmaktadır.

Kitap beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümle *Rabia Gülnuş Emetullah*'ın valide sultan olmadan önceki saray deneyimi anlatılmakta ve bu önemli kadının hanedena iki erkek çocuk vermesiyle geçen prestijli hasekilik dönemine vurgu yapılmaktadır. İkinci bölümde, geniş bir arşiv çalışması ile valide sultanlığın önemli bir kurum olduğu ortaya konulmaktadır. Valide sultanın gelirlerini incelerken Arğıt, valide sultana ait her bir hassı ve her bir eşyayı değişik arşiv malzemelerinden tespit etmiş, valide sultanın mal varlığını adeta bir nakış gibi işleyerek ortaya çıkarmıştır. Bu bölümde farklı birçok arşiv malzemesi kullanılmaktadır. Bunlar arasında irad defterlerini, mevkufat kalemi defterlerini, masraf defterlerini, valide sultanın muhallefatını, kadı sicillerini, mühimme defterlerini ve hatta valide sultanın altın ve gümüşten yapılmış ev ve mutfak eşyalarının zekat hesabının yapıldığı vesikayı sayabiliriz.

* Yrd. Doç. Dr., *Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi*

Yazar, valide sultanlığın nasıl finanse edildiğinin yanısıra bu kurumun işleyişini sağlayan görevlilerin kimler olduğunu da bu bölümde teker teker tartışmıştır. Kitapta kethüda, baş lala ve diğer lalalar, kahvecibaşı, ağalar, hazine, kiler çamaşırcı gibi alanlardaki ustalar ve hizmet personelindeki cariyeler, valide sultan hanesinin başlıca üyeleri olarak ele alınmaktadır. Bununla Argıt, bu idari personelin, kendi maiyeti olduğunu ve finansal bir güce sahip saraylılar olduklarını göstermektedir.

İkinci bölümde ayrıca, diğer kısımlarda da görülebileceği üzere, yazar valide sultanlığın kurumsal yapısının Abbasi, Fatımi, Emevi, Eyyübi, Safevi hanedanlarındaki benzerlerine sürekli göndermeler yapmaktadır. Böylece Osmanlı valide sultanlığının Yakındoğu siyasi geleneğinin devamı veya benzeri olduğunu gösterilmiştir.

Valide sultanın siyasi hayatı üçüncü bölümde değerlendirilmektedir. Bu bölümde Rabia Gülnuş Sultan'ın valide sultanlığının II. Mustafa'nın tahta çıkmasıyla başlaması, diğer oğlu III. Ahmed'in iktidarıyla yenilenmesi anlatılmaktadır. Bu kurumda Rabia Gülnuş Sultan, 1715'teki ölümüne kadar kalmıştır. Kitapta Rabia Gülnuş Sultan'ın bahsi geçen bu dönemde iktidarın nasıl önemli bir aktörü olduğu anlatılmaktadır. Bu bağlamda 1703'te çıkan isyan neticesinde isyancıların hem II. Mustafa hem de valide sultandan kurtulmak istemeleri, bazılarının hanedan yerine 'Cezayir ve Tunus ocakları gibi cumhur cemiyeti ve tecemmü devleti' (s. 109) kurmak istemeleri, veya alternatif isim olarak II. Ahmed'in oğlu İbrahim'in isminin saltanat için önerilmiş olmasına rağmen III. Ahmed'in tahta çıkarılması Rabia Gülnuş'un siyasi hayatına devam edebilmesini sağlamıştır. Argıt, çıkan isyan neticesinde valide sultanın II. Mustafa'yı lalası olan şeyhülislam Feyzullah Efendi'yi azl etmesi hususunda etkilediğini ve düzenin devamlılığı hususunda irade kullandığını ortaya koymaktadır. Nitekim, Argıt bu dönemde gücünü bir süreliğine kaybeden valide sultanın kısa bir zaman içerisinde saraydaki gücünü tekrar topladığını ve hatta giderek arttırdığını göstermektedir. Bununla da Rabia Gülnuş Sultan'ın hem iyi bir siyasi aktör olarak krizleri kendi lehine başarı ile yönettiğini hem de bu iki devir arasında siyaseten bir devamlılık sağlayan köprü vazifesi gördüğünü ortaya koymaktadır.

Üçüncü bölümde valide sultanın aydınlatılmış siyasi hayatı, bundan sonrasında tartışılması gereken bir meseleyi ortaya çıkarmıştır. Bu mesele 'entrikalar' kavramıdır. 'Entrika' daha çok saraylı kadınların siyasetini veya onların da dahil olduğu vezir ve devlet adamlarından oluşan farklı siyasi grupların fikirlerini iktidara taşıma mücadelesini betimlemek için kullanılmıştır. Söz konusu saray kadınları olduğunda ise onlardan gelen her türlü fikir ve girişim bir çeşit 'entrika' ve padişahı doğrudan saptırıcı eylemler bütünü olarak algılanmıştır. Oysa Argıt'ın bu çalışması dönemin siyasi gelişmelerini yakından takip eden Rabia Gülnuş Emetullah Sultan'ın düzenin devamını sağlamak

misyonu ile nasıl hareket ettiğini ve önemli kararlarda belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Burada altı çizilmesi gereken husus ise, bu işleyişin bir istisna olmadığı aksine Osmanlı saray geleneğinin bir gerekliliği olduğudur. Tüm bu faaliyetler, bir valide sultandan 'beklenen' faaliyetlerdir. Bu sebeple 'entrika' kavramıyla üstü kapalı olarak söylenmeye çalışılan aslında siyaset yaparak 'kendine ait olmayan bir alana girmiş' olma durumu zaten mevcut değildir. Argıt'ın bulguları bu konuda bir kapı açmıştır. Gelecekte yapılan çalışmaların bu kavramları daha etkili bir şekilde sorgulayacağına inanıyorum.

Kitapta valide sultanın siyasi icraatlarına ayrılmış olan ikinci bölümde, sultanın yerli ve yabancı devlet adamlarıyla yakın irtibatla olduğu gösterilmektedir. Osmanlı-Kırım ve Osmanlı-İsveç ilişkilerinde etkin bir diplomatik faaliyet yürütmesi valide sultanın mektuplarından takip edilmektedir. İsveç Kralı XII. Karl'ın 12 Şubat 1713'teki Kalabalık Vak'asında esir alınmasından sonra kral lehine aktif siyasi faaliyetlerde bulunması siyasi gücünün ve yetkinliğinin bir göstergesi olarak sunulmaktadır (ss. 121-29). Devlet adamlarıyla kurulmuş ilişkiler sadece valide sultanın değil devlet adamlarının inisiyatifi ile de gerçekleşmişlerdi ki bu da, valide sultanlığın yetkili bir mercii olarak görülmesinden kaynaklanmaktaydı. Baltacı Mehmed Paşa'nın padişahın sert ihtarından sonra bir mektupla valide sultandan yardım istemesi örneğinde olduğu gibi. Argıt, valide sultanın hem iç hem dış siyasetteki etkisini başarıyla sunmaktadır.

Dördüncü bölüm iç siyasette valide sultanlığın neye tekabül ettiğini teşrifat ve hediyeleşmelere bakarak anlamaya çalışmaktadır. Bu bölümde, Argıt bizi son derece renkli bir dünyanın içine sokar. Yazar, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayrı bir birim olarak kurumsallaşan teşrifat dairesinin, iktidarın gücünü, zenginliğini, ve daha da önemlisi halkın gözündeki meşruiyetini gözler önüne sermek için çalışan ve bu ekseninde halkın iktidara bağlılığını arttırmayı hedefleyen bir hal alması ile merasimlerin artan öneminin, valide sultanın bunlara katılımında etkili olduğunu belirtmektedir.

Yazar, Rabia Gülnuş Emetullah Sultan, mahremiyet anlayışı dolayısıyla fiziksel olarak halka görünmediği halde valide sultanlık döneminde şehirdeki görünürlüğünü son derece arttırmasının üzerinde durmaktadır. Valide sultan, hem Edirne-İstanbul arasında sıkça gerçekleştirilen göç-i hümayun, hem de şehir içindeki merasimler vesilesiyle kendini görünür kılmış ve bu yöntemle bir siyasi etki alanı oluşturmuştu. Cülus törenleri, bina açılış merasimleri, sefere gidiş ve av merasimlerinin yanısıra hanedan düğünlerinde, padişahın çocuğunun doğumu münasebetiyle İstanbul sokaklarında valide sultanın hazırlattığı beşik alaylarıyla, Ramazan ve Kurban bayramlarında, Nevruz kutlamalarında ve surre alaylarında teşrifat kurallarına uygun bir biçimde valide sultan da bulunmuş ve makamına uygun bir şekilde hediyeleşme ilişkilerine girerek kendine farklı

kesimlere ulaşabildiği bir ilişkiler ağı yaratmıştı. Argıt tüm bunları ayrıca Gülnuş Valide Sultan'ın bulunduğu yerleri ve hediyeleşme ilişkilerini arşiv kaynaklarından ve kroniklerden derleyerek oluşturduğu tablolarla sunmaktadır. Yazar adeta Valide sultanın ilişkiler ağını ve hareketliliğini haritalandırmıştır.

Beşinci bölüm Gülnuş Sultan'ın hayır eserlerini konu edinmektedir. Sultan'ın Sakız Adası'nda ve Afrika'daki Vehran (Oran) Kalesi'nde kiliseden dönüştürülmüş camiilere adının verilmesi haricinde yaptırmış olduğu eserler, Galata Cami ve Üsküdar'daki Yeni Valide Sultan Külliyesidir. Özellikle Galata Camii'nin bölgede çıkan yangından sonra yanan bir kilisenin yeniden camii olarak yapılması hem yaşadığı dönemde hem de tarihçiler arasında tartışmalara yol açmış bir husustur. Argıt bu tartışmalara temkinli yaklaşmakta ve İslamlaşma politikasının sorgulanabileceğini savunmaktadır. Fakat, kanaatimce, Gülnuş Sultan'ın kayınvalidesi olan Hatice Turhan Valide Sultan'ın da Eminönü'nde çıkan yangın sonrasında bölgeyi İslam nüfusunun ve ekonomisinin etkin olduğu bir alan halinde tasarlaması ve kendisinin de Galata'da benzer bir uygulamaya gitmesi şehrin ekonomik alanlarının oluşturulmasında ve nüfus politikalarında ne kadar etkin olduklarını –hesaplı veya değil– göstermektedir. Gene şehir planlamacılığı açısından bakılacak olunursa, valide sultanın Üsküdar'da yaptırmış olduğu külliye sonrasında bölgeyi nasıl dönüştürdüğü Raşid'in ifadesiyle Üsküdar'ın artan itibarından da anlaşılmaktadır (s. 186).

Argıt'ın bu bölümde yaptığı en çarpıcı tespitlerden biri ise, valide sultanın yaptırdığı hayır eserlerinde dönemin hanedan mensuplarının genel eğilimi ile paralellik gösterdiğidir. Argıt, Sultan'ın çeşme, sebil ve köprü yaptırdığı fakat 18. yüzyıl eliti arasında fazla rağbet görmeyen hamam inşasıyla kendisinin de ilgilenmediğini ifade eder. Hayırseverlik bağlamında iktidarın gücünü gösterme gayesinin vurgulanmasının yanısıra bunun aynı zamanda bir sosyal politika olduğu da anlaşılmaktadır.

Kısacası Argıt'ın kitabı hem bir döneme ışık tutması hem de valide sultanlığın nasıl bir kurum olduğunu sergilemesi açısından çok önemli bir çalışmadır. Son derece geniş bir arşiv malzemesi ile hazırlanmış bu çalışma, sağlam temellere oturmakta ve tezini akıcı bir dille okuyucuya ulaştırmaktadır. Tablolar ve geniş bir literatürü okuyucuya sunması ise kitabın değerini daha da arttırmaktadır. Her şeyin ötesinde Argıt'ın her satırında tüm ihtişamı ve gücüyle salınan bir valide sultanı izlemekteyiz: kendi el yazısı ve ifadesi ile kaleme alınmış düşüncelerine dahi erişebildiğimiz, gümüş arabasında İstanbul sokaklarında dolaşırken hayal edebildiğimiz, değerli mücevherleri ve elbiseleri içerisinde mahiyetine insanları kabul ederken canlandırabildiğimiz Rabia Gülnuş Emetullah Sultan' ı.